

УДК 82-17 Йовенко

Ляшенко О. А.,
кандидат філологічних наук,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
ninasim@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОЇ ІРОНІЇ/САМОІРОНІЇ У ТВОРЧОСТІ С. ЙОВЕНКО (ГЕНДЕРНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Анотація

Стаття репрезентує результати теоретико-аналітичного студювання природи жіночої іронії та самоіронії в гендерно-філософському аспекті. Аналіз поезій С. Йовенко виявляє семантичні особливості природи конфлікту, які разом із концепцією особистості та системою образно-поетичного вислову демонструють завершену структуру, що вписана у типологічний ряд ознак гетерогенного типу цілісності.

Ключові слова: жіноча поезія, іронія, самоіронія, системно-типологічний підхід, гендерний аспект, жіночність.

Summary

The article is based upon the results of the theoretic-analytical study nature of irony and self-irony of women in gender-philosophical aspect. The poetry analysis of S. Iovenko reveals the semantic peculiarities of the conflict's nature. The latter alongside with the conception of personality and image-bearing expression system demonstrates the complete structure which is inscribed into the typological row of the heterogeneous type of integrity.

Key words: women's poetry, irony, self-irony, system-typological approach, gender aspect, femininity.

Відомий французький письменник Франсуа де Ларошфуко досить влучно описав природу іронії, її тонку "жіночу" натуру в особистісних властивостях характеру людини. У своєму збірнику афоризмів "Максими" під номером 134 він зазначає: "В людях смішні не так ті якості, котрими вони володіють, як ті, на які вони претендують" [5]. Людині здавна властиво прикрашати свої вчинки чи то заради звеличення в очах оточуючих та збільшення свого авторитету, чи то заради кар'єрного зросту, чи то прикрашання своїх чеснот перед протилежною статтю (чим не зрідка грішать чоловіки). Хоча саме в такій поведінці і прихована одна з властивостей іронії (насмішки) та самоіронії (насмішки над собою).

Звернемось до літературного твору, де одним зі способів творення комічного також виступає іронія. Зокрема, Р. Струць, досліджуючи її різновиди зазначає: "Іронією ми називаємо певне ставлення до людських справ, яке характеризується толерантністю, навіть двозначністю, гумором і легкістю, а також елегантністю висловлювання" [6, 37]. Вітчизняні та зарубіжні дослідники розрізняють її за історичними періодами: класичну (риторичну), романтичну (німецький романтизм), іронію модернізму та постмодернізму. Р. Семків, зокрема, наголошує, що "...без іронії взагалі не обійтися: навіть реалістичний письменник, намагаючись правдиво відобразити "об'єктивну дійсність", змушений

спрощувати її до літературної моделі, отже симулювати – іронією є й сама мова...” [3, 12].

Однак, розмірковуючи над питанням гармонії й художньої довершеності окремого твору, більшість українських літературознавців оминає проблему жіночої іронії та її реалізації у поетичному контексті. Досить часто поети (як жінки, так і чоловіки) у своїх творах свідомо чи несвідомо піджартовують над своїми колегами по цеху, визначаючи останніх як поетів-графоманів, поетів-хвальків та поетів-нарцисів. Більшість таких поетичних варіацій демонструють гостро-саркастичний характер, проте не у випадку з поезією відомої київської поетеси.

Для С. Йовенко тема поетичного кредо митця (його соціальне, а особливо моральне значення для суспільства) досить пріоритетна у її творчості. Її лірика сповнена певної приватності, біографічності, багатоголосся, а характер ліричного героя постійно еволюціонує – ефект реалістичної тенденції в розвитку літератури. Дослідниця її творчості Л. Кулакевич підтверджує, що: “З часом С. Йовенко приходиться до думки, що в літературі важить не кількість списаного паперу, не тільки правдивість зображеного, а й талановитість, майстерність автора” [4, 75]. І далі додає, що: “Для С. Йовенко поет – завжди творець, Деміург, а творчість – це завжди припливи і відпливи натхнення, муки шукань до трагедійного надриву, до самоспалюючої іронії, але не відступ” [4, 84]. Проте колега по поетичному цеху Г. Гордасевич, розмірковуючи над текстами письменниці, зазначає: “Вірші Світлани Йовенко завжди викликали в мені внутрішній протест, своєю спробою **сарказму** та **іронії** (виділення – О. Л.), які, на мій погляд, жінці зовсім не личать” [1, 149]. Отже, спробуємо розібратися чи дійсно в поезії С. Йовенко більше сарказму, ніж іронії, яку природу має її жіноча іронія тощо.

Мета роботи – виявити особливості іронії та самоіронії жіночого письма, його різновиди у поетичній збірці “Обличчя справжня мить” С. Йовенко; з’ясувати, як вони виявляються в системних, структурно-функціональних характеристиках як окремих поетичних творів і всієї творчості письменниці; виокремити вироблені пропозиції й підходи до літературознавчого аналізу особливостей іронії/самоіронії в гендерно-філософському аспекті як в окремих поетичних збірках, так і у творчості в цілому.

Теоретичну основу даного дослідження складає системно-типологічний підхід до літературного твору і творчості письменника, а також гендерні дослідження в сфері фемінного письма. Вихідні положення системного аналізу твору висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, теоретичні розробки Л. Тимофєєва, Л. Гінзбург, М. Кодака, де дослідники вдаються до цілісного аналізу творів та мікроаналізу на рівні тропіки. Дослідження Л. Кулакевич “Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та

епічної творчості Світлани Йовенко” [4] та літературно-критичні нариси і гендерні дослідження В. Агеевої, С. Павличко, Т. Гундорової, С. Філоненко щодо жіночого письма, а також теоретичні міркування Р. Семківа щодо природи іронії.

Осмишуючи й аналізуючи творчість С. Йовенко, пропонуємо читацькій аудиторії та літературознавцям простежити типологічний ряд особливостей іронії та самоіронії, що поєднані у її філософській ліриці поетичної збірки “Обличчя справжня мить” [2]. Зокрема, розглянемо поезії “Жартівлива балада про химерника”, “Всерйоз і жартома” та “Хто перший, хто другий – хіба не однак?”, де автор досить тонко й іронічно, іноді у вигляді гри з текстом (елементи нанизування слів, “сходінка”), проводить паралель між двома різновидами письменницької праці та визначає психологічні особливості митців як графоманів, так і Майстрів.

Вже на початку поезії “Жартівлива балада про химерника” [2, 71–72] С. Йовенко орієнтує на іронічний характер осмислення головного образу у творі. Власне назва твору та епіграф до нього зосереджують увагу читачів на викривально-гумористичній тональності цілої поезії. Ліричний герой – Химерник – витівник, дивак, нахаба, своєрідний Хлестаков (відомий персонаж Гоголя), який живе в “срібному місті” і вмючи лише: “слова писать, нікому не потрібні. З тим сплива його життя...” [2, 71], існує за рахунок свого графоманства, а за рахунок нахабства – “збуває” свою продукцію. Вдаючись до іронічного опису героя, авторка використовує перифрази (“марна голова”, “псує папір”, “збратані столи”, “гризотам ради”), застарілу лексику (“путне”, “потрафить” тощо).

Таких “химерників” серед письменників чимало, то ж вони радо підтримують своїх одностудців-нероб (раніше говорили – “рука руку миє”): “Коли ж за збратані столи сіда колег його громада, нема його гризотам ради – там кожен – перший в похвали” [2, 71]. У своїх надмірно амбіційних прагнення кожен член цього товариства вважає себе генієм, кумиром мільйонів, творцем ідей, – таким собі сьогочасним Нероном. Автор, для підсилення ефекту комічного та відтворення психоемоційного стану ліричного героя, вдається до градації, де з кожним новим рядком поглиблює драматичну колізію твору.

Застосовуючи виразну епітетику, влучні порівняння, спрямовані на контрастність та іронічну насиченість тексту поезії, С. Йовенко підтверджує вислів Ф. Ларошфуко про надмірну значимість людських здібностей, зокрема, вагомість Поетів-графоманів в історико-літературному процесі:

*І всі – з епохою на “ти”
і з генієм – запанібрата,
і всім – хіба що повмирати –
вже й німб лавровий золотий [2, 72].*

Кульмінація драматичної колізії досягається поетом у восьмому катрені вірша. Ліричний герой, усвідомлюючи безвихідь і невизнання його як “значущого” поета, змушений залишатися німим спостерігачем своїх взаємин із суспільством, де основною засадою (на думку автора) є не мізерність та егоїзм, а розуміння та виокремлення справжньої поезії.

Невігласи, невдячний люд!

Таж він – творець. І він – страждає!

А книга пилом припадає –

І пропадом – пропащий труд [2, 72].

Автор влучно, за допомогою окличних речень, передає психоемоційний стан поетів-графоманів, а наприкінці катрену посилює їх страждання іронічним словосполученням “пропащий труд”, в семантиці якого втілений весь комічно-гротесковий задум цілого твору. І хоча С. Йовенко не підтримує та висміює такий “спосіб творення” поезій, її **іронія** все ж не переростає у **сарказм**, а тримає відтінок іронії: від гіркої усмішки до самоіронії. На підтвердження даної тези авторка наприкінці жартівливої балади виводить певну мораль:

Та – за покликанням нахаба,

Невиліковний оптиміст –

.....

Тому хай пилом їх прибило –

Ці стоси книг (хоч сядь та й плач),

Та “Еврика!” – гукне читач.

І оживем.

З-під пилу, з пилу... [2, 72].

Лише однією влучною іронічною фразою – “мало хто їх всіх читає” – С. Йовенко резюмує й означає вартість таких графоманів, нівелює їхні прагнення щодо популярності серед читачів. Проте заради визнання такі письменники здатні на все (навіть вдатися до детального опису свого життя): “За звичкою він день у день Усьому світу повідає, Що їсть, з ким п’є, про що страждає, – Увесь свій дріб’язок злиден” [2, 71]. (Простежується цікава аналогія із сучасними графоманами у різних соціальних мережах).

Так влучно, з тонкою жіночою іронією С. Йовенко не натякає, а прямо говорить про всю дріб’язковість, фальшивість такого письменства. Проте найбільше її турбує, що таких графоманів з часом більшає, і що вони самі не усвідомлюють своєї мізерності.

С. Йовенко визначила приналежність твору до жанру балади, проте, на нашу думку, цей вірш має всі ознаки саме байки, зокрема його повчальна кінцівка. Стил, семантичне наповнення та іронічно-викривальний зміст поезії подібний до поетичних оповідок мандрівних дяки (представників українського сміхової культури), що іронізували не лише над іншими, а й над собою.

Проте в наступній поезії “Всерйоз й жартома” [2, 73-74] автор вже не німий спостерігач, а безпосередній учасник подій. Ліричний герой циклу не впевнений у сьогоденній ситуації, він зважає на мінливості дійсності та свого існування в її межах. Життя зі своїми варіаціями смислу явищ настільки вражає суб’єкта-спостерігача, що він не наважується вступати в одверту опозицію з ним, лише усвідомлює його і з гіркою іронією зазначає про дріб’язковість поведінки “великих художників слова”, акцентуючи увагу на особливостях словесної гри (певної словесної дуелі). У цій поезії С. Йовенко продовжує вдаватися до певних модифікацій щодо форми й змісту – циклічна структура, ритміка, особливості римування, гендерні мотиви. Автор розкриває ліричного суб’єкта, перш за все як особистість, характер якої у процесі розвитку.

Ліричний герой – Поет – людина творча, делікатна, яка не може писати “просто” і “поверхово” на поталу натовпу, не може “розпорошувати” себе на дріб’язок. Таку делікатність, камерність підкреслюють закінчення на протяжні голосні (-ію) та шиплячі (-ше, -ша):

*Не можу, не вмію –
слова німіють.*

*Можна б простіше –
так, “як усі”!..*

*Віршем не смію –
інші сміють.*

*Рече в мені тиша –
не проси! [2, 73]*

Модифікуючи з темою, автор зосереджує увагу на особливостях написання поезії в різний вік. Не випадково у двадцять творити простіше, немає морально-етичних обмежень, кордонів, стереотипів, а головне, – страху (чи сподобається? чи сприймуть? чи варто?). Водночас стурбованість ліричного героя гендерною нерівністю відзначається у поетичному циклі масштабністю й цілісністю зображення та сприйняття драматичної колізії. Відтак, “тиха”, камерна тональність твору набуває відтінків гіркої **самоіронії**, яку підкреслюють “рубана” алітерація, нанизування слів та прості синтаксичні форми:

*Копійки не варті
ритми і рими.*

Інші на старті.

Нема їм втриму [2, 73].

У другій частині циклу тональність пафосу з “тихої” змінюється на досить голосну: знову “рубані” рядки, алітерація:

*Юносте категорична,
Як автоматична черга!*

Судимо блискавично

Все, що пора печерна [2, 74].

Автор вдається до гендерного протиставлення: молодість – зрілість, досвід – юнацький запал, максималізм – поміркованість, що на рівні рефлексії визначає загальнолюдськість, тонку жіночу розсудливість, письменницьку скромність, прагнення не лише пафосно говорити про

“дорогу сміливим”, “дорогу молодим”, але з властивою їй **самоіронією** резюмувати наприкінці поезії:

*Років через десятичок
після замрій початку
порозмовляєм, хлопчики,
помовчимо, дівчатка [2, 74].*

У поезії “Хто перший, хто другий – хіба не однак?” [2, 79] авторка продовжує варіації на тему графоманства. Цей вірш довершує цілісне сприйняття суб’єкта свідомості: образ поета-графомана увиразнюється, набуває певної об’єктивізації, більшої наближеності до реальності. Гіркота іронії набуває своєї кульмінації. Вже у перших рядках, задаючись питанням: “Хто перший, хто другий – хіба не однак? – Міркуєм отак, та не всяк” [2, 79], С. Йовенко окреслює психоемоційний стан ліричного героя (суголосний з її авторським баченням) як гетерогенний тип цілісності. На це вказують синтаксис, лексика, зокрема її семантичне наповнення, а також на те, що герой поезії (нормальна, адекватна, розсудлива людина) не визнає всі ті “знаки честолюбства”, “знаки геніальності”, які відтворюють “справжнє” обличчя письменників-графоманів. І треба вміти розгледіти справжність серед дріб’язковості, мізерності, фальші, яку нав’язує уряд, суспільство, а зокрема, світ поезії, яка може фальшувати події, емоції, видавати бажане за дійсне.

Розмірковуючи над питанням етики й естетики радянської політики щодо окремої особистості, С. Йовенко усвідомлює, що така зневіра у суспільному ладі, таке розчарування у діях уряду можуть породити і породжують у свідомості письменників почуття болю, озлобленості й агресії, що мають втілення у їх саркастичних памфлетах чи іронічній поезії. Пригадуються сторінки біографії відомого російського поета Й. Бродського, якого 1964 році засудили за неробство, винесли вирок і лікували у психіатричній лікарні лише за те, що не помітили тієї унікальної “зернини”, яку щодня помічали й вихваляли у сотні поетів-одноденків, які пішли з літературного процесу не залишивши жодної вагомої поезії. Тож головне завдання поета, зазначає С. Йовенко, – це подавати й висвітлювати події засобами поетичної мови не лише правдиво, гостро, з іронією (розсудливо), а й вчитися мислити, вчитися розрізняти: “У кого й зернина – мов та гора, хто Майстер, а хто – шахрай” [2, 79].

Проте така громадянсько-філософська позиція письменниці щодо викривання поетів-графоманів та означення поетичного кредо митців-ліриків має продовження у низці інших поезій, але вже з меншою іронічною тональністю. Так, наприклад, у творах “Віршів море” та “Поети” С. Йовенко зауважує, що саме поет впливає на формування особистості, саме поезія вчить читачів мислити. Тож іронічний пафос поезій змінюється на просвітницький, повчальний:

*Віршів – море!
І рим – як піни!
Чи оглухло серце моє?
Шукаю в віршах Людини:
немає, немає, немає, немає,
немає, нема Є?! [2, 16].*

На цих окремих поезіях особливості жіночої іронії/самоіронії у творчому доробку Світлани Йовенко не закінчуються, а породжують спектр різноманітних варіацій: від стосунків між чоловіком і жінкою, де іронія набуває забарвлення ліричного суму (“Прощальна елегія”, “Відгоріли свічки тополь”, “Тебе любити – душу загублю” – збірка “Обличчя вітру”), до елементів філософської казки (“Іван”, ігровий вірш “Попелюшка”), та філософських роздумів над сутністю жіночої долі (вірші “Ти хто? Ти – сонце на вечірнім прюзі”, “Сентиментальна жінка”, “На довгому повідку (спроба іронії)” – збірка “Обличчя справжня мить”).

Таким чином, тема поетичного кредо митця як один із систематизуючих факторів творчого стилю С.Йовенко розкриває ще один аспект її гендерно-філософської лірики. Обрані для системно-типологічного аналізу поезії зі збірки “Обличчя справжня мить” на рівні концепції особистості представляють ліричного героя як динамічний образ, якому притаманний постійний пошук нових ідей, підходів до вирішення тієї чи тієї проблеми, а образ автора змальовано як дослідника-спостерігача, аналітика, який прагне пізнати світ у його розмаїтті. Конфлікт, якого суб’єкт твору не переборює, а усвідомлює, подано у формі драматичної колізії, яку автор підсилює за допомогою іронії та самоіронії. Система образно-поетичного вислову знаходить вияв у авторському залюбленні градаційними структурами, перифразами, риторичними реченнями та алітерацією, що підкреслюють іронічність жіночого письма.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордасевич Г. Сильна слабка жінка / Г. Гордасевич // Жовтень. – 1976. – № 1. – С. 149–152.
2. Йовенко С. А. Обличчя справжня мить : лірика / Світлана Йовенко. – К. : Рад. письменник, 1979. – 256 с.
3. Іронія : зб. статей / уряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська. – Львів : Літопис ; Київ : Смолоскип, 2006. – 238 с.
4. Кулакевич Л. М. Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості Світлани Йовенко : монографія / Кулакевич Людмила. – Д. : Вид-во “СПД Маковецький Ю.В.”, 2008. – 190 с.
5. Ларошфуко Ф. Мемуари. Максими / Франсуа де Ларошфуко. – Репр. воспроизвед. текста изд. 1971 г. – М. : Наука, 1993. – 279 с.
6. Струць Р. Різновиди іронії / Р. Струць // Наукові записки НаУКМА. Філологія / упор. Моренець В.П. – К. : КМ “Academia”, 1998. – Т. 4. – С. 37–41.

Стаття надійшла до редакції 2 жовтня 2017 року